

Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme: Türkiye üzerine ampirik bir uygulama*Aslı Yenipazarlı¹Burcu Karaca²**Özet**

Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllardan itibaren cari işlemler açığı en önemli makroekonomik sorunlardan biri haline gelmiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açıklarında meydana gelen artışlar ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratabilmektedir. 1980 yılı sonrası dönemde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisinin anlatıldığı bu çalışmanın analiz bölümünde yeni bir değişken olarak bütçe dengesi ilave edilmiştir. 1981-2021 dönemi için Türkiye'de cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasındaki ilişki Johansen Eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto Nedensellik yöntemleri ile analiz edilmiştir. Johansen Eşbütünleşme analizinde cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesinin uzun dönemde birlikte hareket etmedikleri tespit edilmiştir. Toda-Yamamoto Nedensellik analizinde ise hem ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasında hem de bütçe dengesi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Dengesi, Johansen Eşbütünleşme, Ekonomik Büyüme, Toda-Yamamoto Nedensellik, Bütçe Dengesi

JEL Kodları: F14, F43

Current account balance and economic growth: An empirical application on Turkey**Abstract**

Since the 1980s, the current account deficit has become one of the most important macroeconomic problems in the Turkish economy. Increases in current account deficits in developing countries such as Turkey may have a negative impact on economic growth. In the analysis section of this study, which describes the relationship between current account balance and economic growth in the post-1980 period, the budget balance has been added as a new variable. For the 1981-2021 period, the relationship between current account balance, economic growth and budget balance in Turkey was analyzed by Johansen Cointegration and Toda-Yamamoto Causality methods. In the Johansen cointegration analysis, it has been determined that the current account balance, economic growth and budget balance do not act together in the long run. In the Toda-Yamamoto Causality analysis, it has been determined that there is bidirectional causality both between economic growth and current account balance and between budget balance and economic growth.

Keywords: Current Account Balance, Johansen Cointegration, Economic Growth, Toda-Yamamoto Causality, Budget Balance

JEL Codes: F14, F43

1. Giriş

1980'li yıllarda başlayan ve giderek hız kazanan küreselleşme ve liberalleşme, dış dünya ile ilişkilerin hızlanmasına ve artmasına neden olmuştur. Bu dönemde ülkeler mal ve fon akışını destekleyen politikalar benimseyerek hem ürünlerini satabilecekleri pazarlara girmiş hem de yatırımcıları ülkeye girmeye teşvik etmişlerdir. Fakat yabancı piyasalarla olan mal ve hizmet alışverişinin dengelenememesi ülke ekonomisinin cari açık yaşamasına sebep olmaktadır. Dış finansman yoluyla açığın azaltılması, ülkenin mali durumunu negatif olarak etkilemekte ve ülkenin gelirinin transferine yani azalmasına neden olmaktadır. Cari açık ve büyüme göstergelerinin seyrine bakılarak bahsedilen açığın üretimde

* Bu çalışma, Burcu KARACA tarafından Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Prof. Dr. Aslı YENİPAZARLI danışmanlığında yürütülen "1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir Uygulama." başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden türetilmiştir.

¹ Sorumlu Yazar, Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İktisat Bölümü, Nazilli, Aydın, Türkiye, ayenipazarli@adu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5078-3037

² İktisat Bilim Uzmanı, Aydın, Türkiye, brckaraca97@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0992-9636

girdi olarak kullanılan ara malı ithalatından mı, lüks tüketim mallarının ithalatından mı kaynaklandığı söylenebilir. Cari açık ile büyümenin aynı yönde seyretmesi ilk durumu yani açığın üretimde girdi olarak ara malı ithalatından kaynaklandığını gösterse bile belli bir noktadan sonra ihracatın bu açığı kapatması veya belirli bir oranda azaltması beklenebilir.

Bir ülkenin belli bir dönemde ürettiği nihai mal ve hizmet sayısındaki artışı tanımlayan ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki araştırmacıların dikkatini çeken bir konu haline gelmiştir. Temel göstergelerden biri olan cari işlemler dengesi, ülkelerin makroekonomik performansı ve ilerlemesi hakkında bilgi vermektedir. Cari işlemler hesabı; dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, birincil gelir ve ikincil gelir (karşılıksız transferler) kalemlerinden oluşmaktadır. Cari işlemler açığının en büyük bölümünü oluşturan dış ticaret dengesi, cari açık ve cari fazla üzerinde en büyük etkiye sahip olan kalemdir. Toplam ithalat ve ihracat verilerinin pozitif olması cari fazlayı, toplam ithalat ve ihracat verilerinin negatif çıkması cari açığı ifade etmektedir. Daha farklı tanımlamak gerekirse, mal ve hizmet ihracatı ithalatı aşarsa, yatırım gelirlerindeki artış ve ikincil gelirden oluşan fazlalık cari fazla olarak tanımlanmaktadır. Ters durum olan cari açık ise mal ve hizmet ithalatının ihracatı aşması, yatırım gelirlerinin azalması ve karşılıksız transferlerdeki artış olarak tanımlanabilir. Bu nedenle pozitif bir cari hesap dengesi, ülkenin gelirinin harcamalarından fazla olduğu anlamına gelirken, negatif bir cari hesap dengesi ülkenin harcamalarının gelirinden daha fazla olduğu anlamına gelmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunun cari işlemler dengesi, ithal girdileri yüksek oranda kullandıklarından yani ithalata dayalı büyüdükleri için ciddi bozulmalar ile karşı karşıyadır. Bu durum Türkiye ekonomisi için de geçerli olmakta, yüksek büyüme rakamlarının cari açığın fazla olduğu dönemlerde, düşük büyüme rakamlarının ise genelde cari fazla görülen kriz dönemlerinde meydana gelmesi bunun bir göstergesidir. Kısa vadede Türkiye'nin ithalat girdisine dayalı üretim yapısını değiştirmek oldukça zor bir durumdur. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin son dönemlerde olduğu gibi yüksek büyüme rakamlarına ulaşması yüksek bir cari açık vermesine bağlı olmaktadır. Sonuç olarak cari açık ile ekonomik büyüme arasında ters bir ilişki olduğu söylenebilir. Bu durumda cari açık girdi ithalatından kaynaklanmakta, üretimdeki artışın milli gelir üzerinde pozitif bir etki yarattığı söylenebilir.

2. Kavramsal Çerçeve

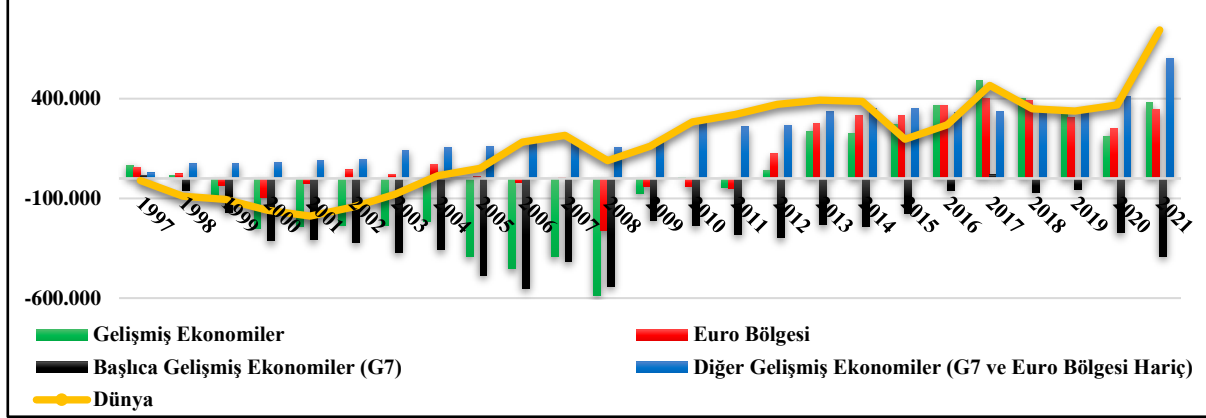
Bu bölümde cari işlemler dengesinde 1980 yılından sonra yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Öncelikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından incelenmiş, daha sonra Türkiye'de yaşanan gelişmeler ele alınmıştır.

2.1. 1980 Sonrası Dönemde Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler 1980 yılına kadar ki süreçte ithal ikameci politikalarla yürütülmekteydi. Uygulanan ithal ikameci politikalar sonucunda ekonominin kendisinin yeniden üretecek gerekli döviz gelirlerini elde edememesinin sonucu olarak ortaya çıkan dış ticaret açıkları, işçi dövizleri ve dışardan alınan borçlarla giderilmiştir. 1970'li yılların başlarında ortaya çıkan dünya ekonomik krizi sonucunda bu iki kalem yetersiz kaldığından ithal ikamesi sanayileşme stratejisi sona ermiştir ve 1980 yılından sonra ihracatı teşvik etmeye yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1980'li yılların ortalarından sonra gelişmekte olan ülkelerde mal ticaretinde serbestleşmenin ardından sermaye hareketlerindeki kısıtlamaların bir kısmı kaldırılmıştır.

Sabit döviz kuru sisteminin sona ermesiyle finansal serbestleşme akımının yaygınlaşması ve bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler neticesinde hem finansal araçların uluslararası alanda çeşitliliği hem de işlem hacimleri artmıştır. Yeni politikaların uygulanması tüm dünyada değişikliklere neden olmuştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler hesabı 1980'li yıllarda bu değişimlerden olumsuz etkilenmiştir. Doğu Asya ve Latin Amerika'dan 1990'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akışı olması cari işlem açıklarının sürdürülebilirliği sorununa yol açmıştır. Almanya, Japonya ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ülkelerinde 1997-1998 yıllarında meydana gelen Doğu Asya Krizi'ne kadar cari fazla, 1980 yılından sonraki süreçteki olumsuz etkilerin giderilmesinde etkili olmuştur. ABD'nin cari işlem açıkları, tükenmekte olan tasarruflarla, artan tüketim oranları da Doğu

Asya Krizi ile artmıştır. ABD'nin cari işlem açıkları Almanya, Japonya ve OPEC ülkelerinin cari fazlaları ile finanse edilmiştir. ABD oluşan cari işlem açıklarının finansmanı Amerika Birleşik Devleti Merkez Bankası'nın (FED) genişletici para politikası ve dolarda değer kaybının olmasını önleyici müdahaleler ile sağlanmıştır (Barak, 2013: 31). Ülkelerin cari işlemler hesaplarını ortaya koymak üzere Grafik 1'de gelişmiş ekonomilerin cari işlemler hesabına yer verilmiştir.

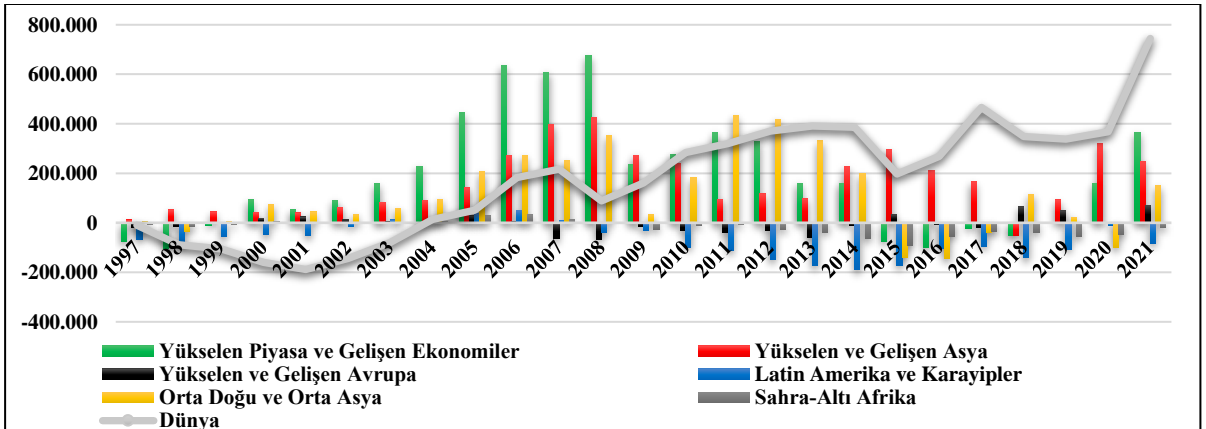

Grafik 1. Gelişmiş Ekonomilerde Cari İşlemler Hesabı (Milyar Dolar)

Kaynak: WEO, 2021

Grafik 1 incelendiğinde 1990-2000 yılları arasında gelişmiş ülkeler nihai mallarda net ithalatçı ve ara mallarda net ihracatçı konumundadır. 1997-2001 yılları arasında dünya cari açığı giderek artarken, gelişmiş ekonomilerde 1998 yılından itibaren bu artış yaşanmıştır. 2001 yılında yaşanan küresel krizden sonra gelişmiş ülke ekonomilerindeki cari açıklar hızla artmaya devam etmiştir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde en yüksek cari işlem açığı 2008 yılında 585 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Çünkü 2008 finansal krizinden gelişmiş ülkeler diğer ülke gruplarına oranla daha fazla etkilenmiştir.

2001-2002 yıllarında gelişmiş ekonomiler arasında sadece ABD ve Britanya cari işlem açığı vermiştir. Grafikte başlıca gelişmiş ülkeler olarak adlandırılan G7 ülkeleri (Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya ve Kanada) 1997 yılından günümüze kadarki süreçte sürekli cari açık verirken, G7 ve Euro Bölgesi haricindeki gelişmiş ülkeler grubu sürekli olarak cari fazla vermektedir. 2017 yılında dünyada 466 milyar dolar cari fazla gerçekleşirken gelişmiş ülkelerde bu rakam 488 milyar dolar gerçekleşerek ele alınan yıllardaki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2021 yılında cari işlemler hesabı dünyada 744 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir ve bu dönemde yalnızca başlıca gelişmiş ekonomiler (G7 ülkeleri) cari açık vermiştir. 2021 yılında en yüksek oranda cari fazla veren ise 602 milyar dolar ile diğer gelişmiş ekonomiler (G7 ve Euro bölgesi hariç) grubu olmuştur. Yükselen Pazar ve gelişmekte olan ekonomilere ait cari işlemler hesaplarına Grafik 2'de yer verilmiştir.

Grafik 2. Yükselen Pazar ve Gelişmekte Olan Ekonomilerde Cari İşlemler Hesabı (Milyar Dolar)

Kaynak: WEO, 2022.

Grafik 2'ye göre 1997-1999 yılları arasında dünya cari işlem açıkları ortalama 67 milyar dolar iken, yükselen piyasa ve gelişmekte olan ekonomilerin o dönemdeki cari açıkları 63 milyar dolardır. 1998 yılından sonra azalmaya başlayan cari işlem açıkları 2000 yılında cari fazlaya dönüşmüştür. 2007 yılında bir önceki yıla göre 27 milyar dolar azalmış olmasına rağmen 2008 yılına kadar belirli miktarlarda artarak 2008 yılında yaklaşık 673 milyar dolara ulaşmıştır.

Yükselen piyasa ve gelişmekte olan ülkelerdeki cari fazlalar 2008 küresel krizinin yatırım ve tüketim talebi üzerindeki olumsuz etkisinden ve enerji fiyatlarının düşmesine bağlı olarak 2009 yılında 235 milyar dolara düşmüştür. Yükselen piyasa ve gelişmekte olan ekonomilerin 1997 yılından itibaren cari işlem dengesinin genel olarak fazla verdiği görülmektedir. Ayrıca Latin Amerika ve Karayipler 2003-2007 yılları haricinde genel olarak cari açık vermiştir. Asya ülkelerinin de 2015 ve 2016 yılında vermiş oldukları cari açık haricinde sürekli olarak cari fazla verdiği görülmektedir. Gelişmekte olan ülke gruplarının cari işlemler dengesi gelişimlerinde yüksek oranlarda farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür. 2021 yılında yükselen piyasa ve gelişen ekonomiler 335 milyar dolar cari fazla vermiştir. 2021 yılında Latin Amerika ve Karayipler 81 milyar dolar, Sahra-Altı Afrika 20 milyar dolar cari işlem açığı vermiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin ticaret performansı birincil malların dünya talebine göre şekil almaktadır. Cari işlem hesabında yaşanan olumlu gelişmeler emtia fiyat artışlarının bir sonucudur. Petrol fiyatlarında yaşanan artışla birlikte petrol ihraç eden ülkelerde yüksek oranlarda cari fazlalar meydana gelmiştir. Birincil emtia fiyatlarının artması Asya'daki gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Asya'daki gelişmekte olan ülkelerin ihracat oranları artmış ve emtia fiyatlarının artmasıyla yaşanan ithalat artışları neticesinde oluşan açık giderilmiştir. Gelişmekte olan Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde finansman kaynaklarına erişimin kolay olması, yüksek tüketim oranlarına ve buna bağlı olarak cari açıkların sürdürülemez olmasına neden olmaktadır.

2.2. 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi

1970'li yılların sonlarına doğru Türkiye ekonomisinde sabit kur politikalarının izlenmesi sonucunda ödeme güçlükleri yaşanmasının nedeni dışa açık bir ekonomi olmaması ve ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin uygulanmasıdır. Türkiye ithal malları yurt içinde üretip tekrar yurt içinde satarak iç talebi karşılamayı amaçlamıştır. Ancak 1980'li yıllara doğru amacına uygun olarak uygulanmadığından negatif ithal ikameye ve kapasite kullanım oranlarının yarıya düşmesine neden olmuştur. 1970 yıllarında yaşanan dünya petrol krizi, ithalatın artışı ile dış ticaretin artması, ihracatın yetersiz olması, enflasyon oranlarının %100'ün üzerinde olması gibi sebepler toplumda uzun vadeli önlemlerin alınmasına engel olmuştur. Bunlara bağlı olarak da 1970'li yılların sonunda yüksek cari işlem açıkları görülmüştür.

24 Ocak 1980 tarihinde, yaşanan dar boğazı genişletmek ve dış ticareti serbest kılmak için radikal değişimleri de hedefleyen bir istikrar programı uygulanmaya başlamıştır. Bu programın uygulanmasının temel sebebi, 1970'li yılların sonuna doğru büyüyen dış borç ve bu sorunun üretim için gerekli ithalatın yapılmasına engel olmasından dolayı istihdam ve büyüme üzerindeki olumsuz etkilerin en aza indirgenmeye çalışılmasıdır. Bu durumda uygulanan politikalar, döviz darboğazının genişletilmesi ve döviz gelirlerini artırıcı etki yaratması açısından oldukça önemlidir. İstikrar programının uygulanmaya başlamasıyla birlikte Türkiye hızlı bir serbestleşme sürecine girmiştir. 24 Ocak Kararları ile ödemeler dengesinde oluşan açıkların ve artan enflasyon oranlarının kısa dönemde düşürülmesi amaçlanmış olmasına rağmen hızlı serbestleşme ve 1989 yılında sermaye akımları önündeki engellerin kaldırılması Türkiye ekonomisinde yeni krizlere yol açmıştır. Dış ticaretin serbestleşmesinden sonra 1980-1990 döneminde gayri safi milli hasıla oranı düşerken, enflasyon oranları hızla artmış ve buna bağlı olarak dış borç stokunda da artış yaşanmıştır (Yiğit, 2018: 56).

1989 yılında alınan 32 Sayılı Karar ile birlikte Türkiye'nin liberalleşme süreci büyük ölçüde tamamlanmış ve Türk Lirası'nın konvertibl duruma gelmesiyle Türkiye ekonomisi tamamen dışa açık bir duruma gelmiştir. İç ve dış tasarruf açıklarının giderilmesi, sermaye hareketlerindeki kısıtlamaların kaldırılması amacıyla yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin yapılmasının amacı bütçe dengesini sağlamak ve faiz oranlarını artırarak sermaye girişlerinin teşvik edilmesidir. Bu hedeflerin

gerçekleştirilmeden uygulanması sonucunda yurt içi faiz oranları artmış, kısa vadeli sermaye hareketleri hız kazanmış ve buna bağlı olarak Türkiye'ye sermaye girişlerinde aşırı artış yaşanmıştır (Polat, 2008: 72-73).

1980-1990 döneminde Türkiye'nin cari işlemler dengesi ve dış ticaret göstergelerinde yaşanan gelişmeler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. 1980-1990 Yılları Arasında Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	İhracat	İthalat	İhracat / İthalat (%)	Dış Ticaret Dengesi
1980	-3.408	2.910	7.909	36,79	-4.999
1981	-1.936	4.702	8.933	52,63	-4.230
1982	-952	5.745	8.842	64,97	-3.097
1983	-1.923	5.727	9.235	62,01	-3.508
1984	-1.439	7.134	10.044	71,03	-2.910
1985	-1.013	7.959	10.666	74,62	-2.976
1986	-1.465	7.457	10.381	71,83	-3.018
1987	-806	10.190	13.275	76,76	-3.206
1988	1.596	11.662	13.443	86,75	-1.813
1989	938	11.625	14.757	78,78	-4.190
1990	-2.625	12.959	20.875	61,08	-9.448

Kaynak: TCMB-EVDS, Ödemeler Dengesi (6.El Kitabı) Ayrıntılı Sunum.

Tablo 1 incelendiğinde, 1980-1990 yılları arasında ihracat ve ithalat rakamlarının hızla arttığını söylemek mümkündür. 1980 yılında 2.910 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracat 1990 yılına kadar yaklaşık 10 milyon dolar artarak 12.959 milyon dolara ulaşmıştır. Aynı yıllarda ithalat rakamlarına bakıldığında yaklaşık 14 milyon dolar artış yaşandığı belirtilebilir. Özellikle 1980'li yılların başlarında ihracattaki gelişmelerin ithalattaki gelişmelerden daha hızlı olduğu görülmektedir. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı arada iniş çıkışlar yaşanmasına rağmen %36'dan %61'lere ulaşmıştır. 1980 yılında serbestleşen ticaretle birlikte cari işlemler hesabı 3.408 milyon dolar açık vermiştir.

24 Ocak Kararları neticesinde ödemeler dengesindeki olumlu değişimler 1983 yılında döviz gelirlerinin azalması ile yerini olumsuz etkilere bırakmıştır. 1984 yılında yeni standarda göre düzenlenen ödemeler bilançosunda olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. 1985 yılında turizm sektörüne yapılan yatırımların olumlu etkileri cari işlemler hesabına da yansımıştır. Dünya'da petrol fiyatlarının artması ve dış ticarete yaşanan sorunlardan dolayı 1986 yılında ödemeler dengesinde istenilen sonuca ulaşamamıştır. Cari işlem açıkları 1987 yılıyla birlikte azalmaya başlamış ve 1988-1989 yılında turizm gelirleri ve işçi gelirlerinden dolayı cari işlemler hesabı fazla vermiştir. Türkiye'nin 1990-2000 yılları arasında cari işlemler dengesi ve dış ticaretinde yaşanan gelişmelere Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. 1990-2000 Yılları Arasında Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	İhracat	İthalat	İhracat / İthalat (%)	Dış Ticaret Dengesi
1990	-2.625	12.959	20.875	62,08	-9.448
1991	250	13.593	19.722	68,92	-7.290
1992	-974	14.715	21.361	68,89	-8.076
1993	-6.433	15.345	27.545	55,71	-14.081
1994	2.631	18.106	21.793	83,08	-4.167
1995	-2.339	21.636	33.466	64,65	-13.152
1996	-2.437	32.067	40.659	78,87	-10.264
1997	-2.638	32.100	45.291	70,88	-15.048
1998	2.000	30.741	43.018	71,46	-13.927
1999	-925	29.031	37.723	76,96	-9.667
2000	-9.920	30.825	50.982	60,46	-21.959

Kaynak: TCMB-EVDS, Ödemeler Dengesi (6.El Kitabı) Ayrıntılı Sunum.

Tablo 2 incelendiğinde 1990 yılında cari işlemler hesabı 2,6 milyon dolar açık vermiştir. 1990 yılında Türkiye ekonomi tarihinde ilk defa ithalat 20,8 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Buna karşılık ihracattaki artış ithalata göre daha sınırlı artmış ve 13 milyon dolar civarlarında gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye'nin dış ticarete 9,4 milyon dolar açık vermesine neden olmuş ve ihracatın ithalatı karşılama oranının ise %62 gibi seviyelerde olmasına yol açmıştır.

1991 yılında ihracat 13,5 milyon dolar, ithalat ise 19,7 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylelikle daralan Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığı da 7,2 milyon dolara gerilemiştir. Dış ticarete yaşanan bu daralma ile cari işlemler dengesi de 250 milyon dolar fazla vermiştir. 1992 yılında yapılan düşük oranlı devalüasyonlar ve yüksek harcamalar sonucunda cari işlemler hesabı 974 milyon dolar açık vermiştir. Bir önceki yıla göre ihracat 1,1 milyon dolar ve ithalat 1,6 milyon dolar artmış, dış ticaret dengesinde de 8 milyon dolar açık gerçekleşmiştir. 1993 yılında dış ticaret ve cari işlemler hesabında ki rekor açık, bütçe açıklarının artmasına ve Türkiye'den sermaye çıkışlarının artmasına yol açarak 1994 mali krizine neden olmuştur. 1995-2000 yılları arasında cari işlemler hesabı ve dış ticaret dengesine bakıldığında 1995 yılında 2,3 milyon dolar cari işlemler açığı ve 13,15 milyon dolar dış ticaret açığı verildiği görülmektedir. 1991 yılından sonra ilk kez 1998 yılında cari işlemler hesabı fazla vermiştir.

Türkiye'nin 2000-2010 yılları arasında cari işlemler dengesi ve dış ticaretinde yaşanan gelişmelere Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. 2000-2010 Yılları Arasında Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	İhracat	İthalat	İhracat / İthalat (%)	Dış Ticaret Dengesi
2000	-9.920	30.825	50.982	60,46	-21.959
2001	3.760	34.703	37.103	93,53	-3.282
2002	-626	40.666	45.701	88,98	-6.404
2003	-7.554	52.318	63.285	82,39	-13.411
2004	-14.198	68.444	87.773	77,98	-22.438
2005	-20.980	78.233	107.559	72,73	-32.936
2006	-31.161	92.975	130.690	71,14	-40.894
2007	-36.946	114.393	156.884	72,92	-46.831
2008	-39.425	137.175	188.832	72,64	-52.917
2009	-11.360	105.109	132.862	79,11	-24.762
2010	-44.620	118.829	174.794	67,98	-56.325

Kaynak: TCMB-EVDS, Ödemeler Dengesi (6.El Kitabı) Ayrıntılı Sunum.

Tablo 3'e göre 2000 ve 2001 kriz dönemlerinde yapılan devalüasyonların etkisiyle dış ticaret açıkları azalmış ve buna bağlı olarak cari işlem açıklarında da azalmalar meydana gelmiştir. 2000-2007 yılları arasında uygulanan politikalar ve yaşanan gelişmelerle 2000 yılında 30,8 milyon dolar ihracata karşılık 50,9 milyon dolar ithalat ve bunlar sonucunda 21,9 milyon dolar dış ticaret açığı verilmiştir. Aynı yılda cari işlemler hesabı 9,9 milyon dolar açık verirken ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %60,4 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisi bu haliyle artan düzeylerde yüksek cari işlem açığı veren bir ülke konumuna gelmiştir.

2008-2009 yıllarında ABD'de meydana gelen ve hızla ülkeleri etkisi altına alan kriz ülkelerin ithalat talebinde bir düşüşe yol açmıştır ve bu durum Türkiye'nin ihracat hızını da olumsuz etkilemiştir. 2008 yılında 137 milyon dolar ihracat, 188 milyon dolar ithalat neticesinde 52,9 milyon dolar dış ticaret açığı verilmiştir. 2010 yılında bir önceki yıla göre 33,2 milyon dolar artan cari işlemler açığının sebebi büyüme hızındaki sıçramadır.

Son olarak Türkiye'nin 2010-2021 döneminde cari işlemler dengesi ve dış ticarete yaşanan gelişmelere Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. 2010-2021 Yılları Arasında Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon Dolar)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	İhracat	İthalat	İhracat / İthalat (%)	Dış Ticaret Dengesi
2010	-44.620	118.829	174.794	67,98	-56.325
2011	-74.402	140.820	225.300	62,50	-89.160
2012	-47.960	148.507	219.679	67,60	-65.367
2013	-55.856	163.842	234.154	69,97	-81.885
2014	-38.851	169.889	232.757	72,99	-66.572
2015	-27.314	147.403	200.448	75,54	-49.009
2016	-27.038	144.305	186.109	77,54	-39.923
2017	-40.877	162.549	211.212	76,96	-58.575
2018	-21.740	176.281	208.334	84,61	-40.726
2019	5.303	180.149	187.712	95,97	-16.781
2020	-35.537	165.578	181.067	91,45	-37.863
2021	-13.693	221.164	248.477	89,01	-29.278

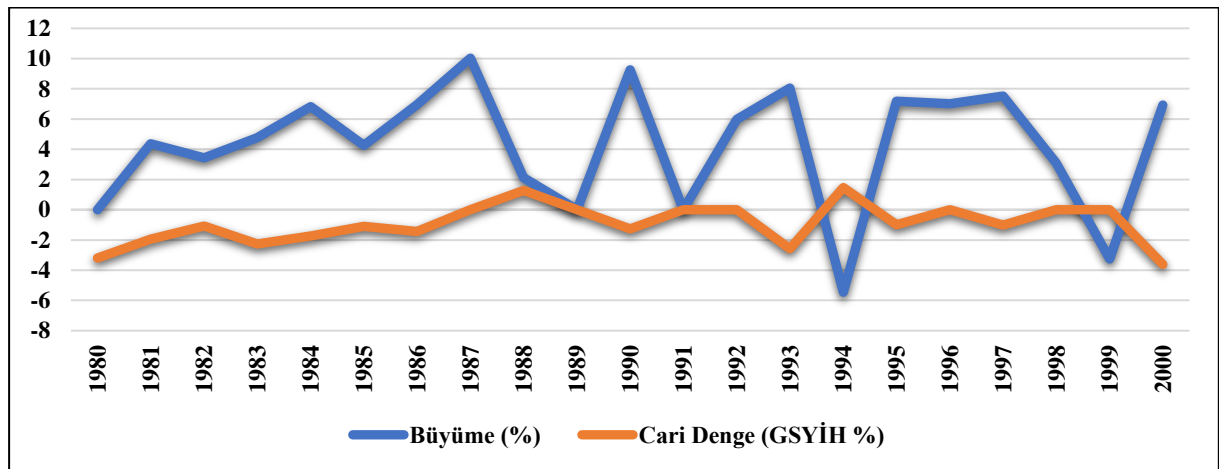
Kaynak: TCMB-EVDS, Ödemeler Dengesi (6.El Kitabı) Ayrıntılı Sunum.

Tablo 4’de dış ticarete sürekli açık verildiği ve bu dış ticaret açığının 2011 yılında 89,1 seviyesinde gerçekleşerek en yüksek seviyeye ulaştığı söylenebilir. 2010-2021 döneminde dış ticaret hacmi sürekli artmaktadır. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %77 seviyesinde gerçekleşmiştir. Türkiye ekonomisinde cari işlem açıkları 2011 yılında en üst seviyeye ulaşarak 74,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisi 2001 krizinden bu yana ilk kez 2019 yılında cari işlemler hesabında fazla vermiştir. 2019 yılında dış ticaret dengesi 16 milyon dolar açık vermiştir. 2018 yılı dış ticaret dengesi ile kıyaslama yapıldığında dış ticaret açığının %41,2 oranında daraldığını söylemek mümkündür. Bunun sebebi bir önceki yıla göre artan ihracat ve azalan ithalat oranlarıdır. 2020 yılında cari işlem açıklarının artmasında, hizmetler dengesi kaynaklı net girişlerin azalması ve ikincil gelir dengesi kaynaklı net girişlerin azalması etkili olmuştur. 2021 yılında cari işlemler açığı 13 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılı genelinde ise dış ticaret açığı 2020’ye göre %22,67 gerileyerek 29 milyon dolara düşmüştür.

2.2.1. Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllara kadar ki dönemde bütçe açıkları ve sonraki dönemde ise cari işlem açıkları verilerek büyüme gerçekleşmesi Türkiye’nin açıklara bağlı olarak büyüdüğünü göstermektedir. Türkiye ekonomisinin 1980-2000 ve 2000-2021 döneminde meydana gelen ekonomik büyüme yüzdesi ve cari dengenin GSYH içindeki payına aşağıdaki grafiklerde yer verilmiştir.

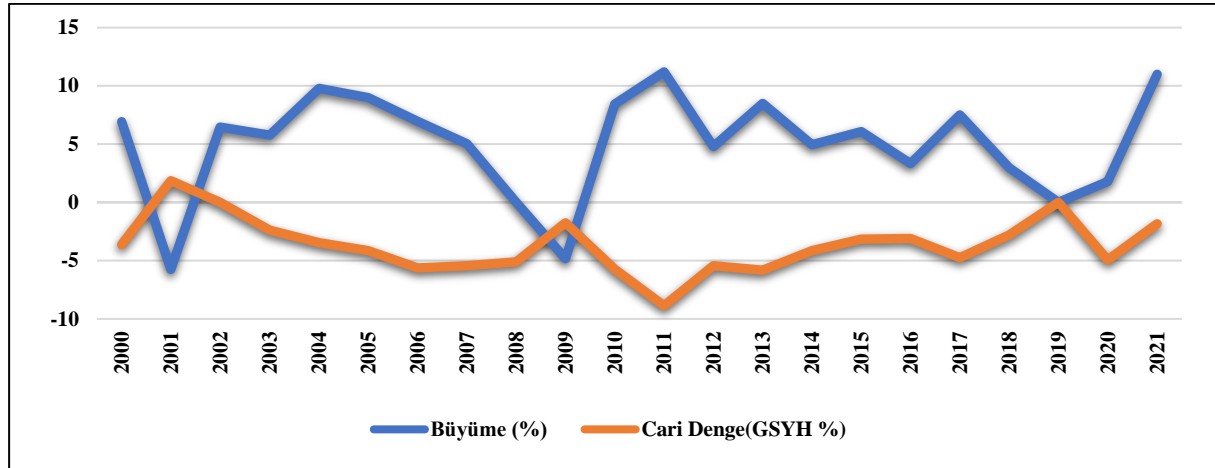

Grafik 3. 1980-2000 Dönemi Ekonomik Büyüme (%) ve Cari Denge (GSYİH %)

Kaynak: World Economic Outlook Database, Nisan 2021.

Grafik 3'e göre 1980-2000 dönemleri arasında Türkiye'de ekonomik büyüme 1987 yılında %10,02 ile en yüksek düzeye ulaşmış ve 1994 yılında meydana gelen krizde etkisiyle birlikte -%5,45 ile en yüksek daralma meydana gelmiştir. Bu dönemde cari işlemler dengesi ise 1994 yılında %1,46 oranında fazla verirken en çok cari açık 2000 yılında %3,61 oranında meydana gelmiştir.

Grafikte ele alınan dönemler itibariyle incelendiğinde ikinci en çok cari açık 1980 yılında -%3,19 oranında gerçekleşmiştir. 1994 kriz döneminde yapılan devalüasyonlar nedeniyle cari işlemler dengesi fazla vermiştir. 1980-2000 döneminde yıllık ortalama %4,94 büyüme ve %1,39 oranında cari açık gerçekleşmiştir.

Grafik 4. 2000-2021 Dönemi Ekonomik Büyüme (%) ve Cari Denge (GSYİH %)

Kaynak: World Economic Outlook Database, Nisan 2022.

Grafik 4'de ele alınan dönemlerde Türkiye'de ekonomik büyüme 2011 yılında %11,2 ile en yüksek seviyeyi görürken, 2001 yılında ise -%5,75 ile en yüksek düzeydeki daralma yaşanmıştır. Cari işlemler dengesi ise %1,85 oranı ile 2001 yılında fazla vermiş ve en çok cari işlem açıkları ise %8,87 ile 2011 yılında gerçekleşmiştir. 2011 yılı cari işlem açıklarının azalmasını nedeni Türkiye'nin cari işlem açıklarını azaltmaya yönelik uyguladığı politikalar ve daralan dış konjonktürdür. Bununla birlikte ekonomik büyümede de cari işlem açıklarına bağlı olarak düşüş meydana gelmiştir. 2000-2021 döneminde Türkiye ekonomisinde yıllık ortalama %4,139 cari işlem açığı ve %5,203 büyüme gerçekleşmiştir.

2021 yılında hizmet gelirlerinde toparlanma devam etmiş olmasına rağmen dış ticaret açığında artış yaşanmıştır. 2021 yılında cari işlemler dengesi (GSYH %) %1,84 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisindeki cari işlem açıkları ithal girdi bağıllığından kaynaklanmakta olup, meydana gelen açıklar kısa vadeli sermaye girişleri ile finanse edilmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de cari işlem açıklarının sürdürülebilir olması ve tasarruf oranlarının artması durumunda ekonomik büyüme yaşanabilecektir. Grafik 4 incelediğinde Türkiye'nin ekonomik büyüme oranının sürdürülebilir olmadığını söylemek mümkündür.

Türkiye sanayi sektöründe ithal girdilerin yurt içinde üretimini gerçekleştirerek yurt içi üretimde ithalata bağımlılık oranlarını düşürebilir. Yine sanayi sektöründe araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetlerini artırarak ihracat oranlarının artması sağlanabilir.

3. Literatür Taraması

Ekonomi literatüründe cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar temel olarak iki yaklaşım üzerinde ele alınmaktadır. Birinci yaklaşımda cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki olduğunu savunan çalışmalar yer almaktadır. İkinci yaklaşımda ise bu iki değişken arasında herhangi bir ilişki olmadığını veya tek yönlü nedensellik ilişkisini ortaya koyan ampirik çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 5. Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Ele Alan Çalışmalar

Yazar(lar) ve Yıl	Kullanılan Değişkenler	Dönem ve Yöntem	Bulgular ve Sonuç
Çiftçi (2014)	GSYİH, efektif döviz kuru, cari işlemler açığı	2001:1-2012:3 Eşbütünleşme Analizi	Cari açık, GSYİH ve reel kurun uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ve cari açıktan büyüme ve reel kura doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Erbaykal (2007)	GSYİH, reel efektif döviz kuru ve cari işlemler dengesi	1987:01-2006:03 Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	Ekonomik büyümeden de döviz kurundan da cari dengeye doğru nedensellik tespit edilmiştir.
Göçer ve Gerede (2016)	Cari açık, ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve enflasyon	2001: Q1-2014: Q4 Simetrik ve Asimetrik Saklı Nedensellik Testleri	Yapılan analizler incelendiğinde büyüme ve cari işlemler dengesi arasında ve enflasyon ile işsizlik arasında çok yönlü nedensellik bulunmuştur.
Özmen (2019)	Cari işlemler açığı, büyüme ve bütçe açığı	2006: Q1-2017: Q3 Eşbütünleşme ve VAR Modeli Analizi	Ekonomik büyümeden cari açığa ve bütçe açığından cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Sarıtaş vd. (2018)	Cari açığın değişim oranı, enerji ithalatının değişim oranı ve büyüme hızı	1971-2015 Granger Nedensellik ve VAR Modeli Analizi	Enerji ithalatı ile cari açık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi ve enerji ithalatı ile ekonomik büyümenin cari açığın nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yıldız (2019)	GSYİH, cari işlemler dengesi ve dış borç stoku	1998: Q1-2017: Q4 VAR Modeli Analizi	Dış borç stoku ile büyüme arasında çift yönlü, cari işlemler dengesinden büyüme ile dış borç stokuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bu çalışmada yer alan cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi değişkenlerinin birbiri ile ilişkisini ele alan çalışmalardan bazıları şunlardır:

- Şit ve Alancıoğlu (2016), çalışmalarında Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmişler ve bu iki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.
- Şahin (2015), çalışmasında Türkiye’nin bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda cari açıklar ile bütçe açıkları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
- Turan vd. (2016), çalışmalarında Türkiye’de bütçe açıkları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda bütçe açıkları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Diğer ülke ve ülke gruplarına ait cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisini ele alan çalışmalara Tablo 6’da yer verilmektedir.

Tablo 6. Türkiye Dışında Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Ele Alan Çalışmalar

Yazar(lar) ve Yıl	Kullanılan Değişkenler	Dönem, Örneklem ve Yöntem	Bulgular ve Sonuç
Akbaş vd. (2014)	GSYİH, cari işlemler açığı ve kısa vadeli sermaye akımları	1990-2011 Gelişmekte Olan Ülkeler (20 Ülke) CDLM Testleri ve Panel Veri Analizi	Gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler açığı ile büyüme arasında çift yönlü ve kısa vadeli sermaye akımlarından cari işlemler açığı ile büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Hepaktan ve Çınar (2012)	GSYİH ve cari işlemler dengesi	1975-2008 OECD Ülkeleri (27 Ülke) Panel Veri Analizi	Çalışmada ele alınan 27 OECD ülkesinde büyümede meydana gelen artışın istatistikî olarak anlamlı ve cari işlemler dengesinde azalışa neden olduğu tespit edilmiştir.
Sağlam ve Sönmez (2019)	Cari açık ve ekonomik büyüme	1993-2015 Visegrad Dörtlüsü Panel Veri Analizi	Visegrad ülkelerinde (Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovakya) uzun dönemde cari işlemler açısından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Temelli ve Yalçınkaya (2014)	Reel GSYİH ve cari işlemler dengesi	1992-2013 BRICS ve MINT Ülkeleri Panel Veri Analizi	MINT ülkelerinde cari açık BRICS ülkelerine göre uzun vadede sürdürülebilir büyüme hızının istikrarlılığı konusunda daha önemli bir sorun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. Veri Seti ve Yöntem

Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik yöntemler ile analizinin yapılabilmesi için 1981-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında Ercan ve Küçüköğlü (2020) 'nun ekonomik büyüme, cari açık ve bütçe açığı ilişkisi çalışması baz alınarak bu çalışmada yeni bir değişken olarak bütçe dengesi dahil edilmiştir. Cari işlemler dengesi (CİD) ve ekonomik büyüme (GSYH) değişkenlerine ait veriler Uluslararası Para Fonu (IMF)'nden, bütçe dengesi (BD) değişkenine ait veriler ise Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan elde edilmiştir.

Tablo 7. Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması

KULLANILAN DEĞİŞKEN	KISALTMASI
Bağımlı Değişken	
Cari İşlemler Dengesi (GSYH Yüzdesi)	CİD
Bağımsız Değişkenler	
Ekonomik Büyüme (GSYH Cari Fiyatlar, Ulusal Para Birimi)	GSYH
Bütçe Dengesi (Konsolide ve Merkezi Yönetim Bütçe Dengesi GSYH Oranı)	BD

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için başlangıçta serilerin durağan olup olmadıklarını tespit edebilmek amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. Sonra seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin olup olmadığını belirleyebilmek için Johansen Eşbütünlük (Koentegrasyon) testi yapılmıştır. Analizde üç değişken kullanıldığından dolayı Johansen eşbütünlük testi tercih edilmiştir. Son olarak da değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını analiz edebilmek için Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır.

4.1. Genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF) Birim Kök Testi ve Sonuçları

Zaman serisi verileri kullanılarak tahmin edilen modellerde durağanlık koşullarının sağlanması gerekmektedir ve bu durağanlık testi, serilerin birim köklü olup olmadıklarını tespit edebilmek için kullanılmaktadır. Sabit ortalama, sabit varyans ve seriye ait iki değer arasındaki farkın zamana değil, yalnızca iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması durağanlık olarak tanımlanmaktadır. Zaman serileri ile yapılan analizlerde, stokastik ve deterministik bir trend olması durumunda durağanlık söz konusu olmayabilir. Durağan olmayan serilerin varyansları ve ortalaması zamana bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Tarı, 2015: 387-388).

Durağanlığın birim kökle tespitinde aşağıdaki model kullanılmaktadır:

$$Y_t = pY_{t-1} + u_t \quad (1)$$

Yukarıdaki modelde şu an ki dönem (Y_t), bir önceki dönem (Y_{t-1}) ve kalıntılar (u_t) ile gösterilmektedir. Modelde yer alan p katsayısının 1'e eşit olması durumunda Y_t değişkeninin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumda model;

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

biçiminde ifade edilmektedir. Sonuç olarak değişkenin önceki dönem değerinin etkisinde kalınan şoku ifade etmekte ve bu şokların kalıcı olması kullanılan serinin durağan olmadığını göstermektedir. Denklem her iki tarafından bir önceki dönemin değerleri çıkarılırsa (fark alma) seri durağan duruma gelecek ve model şu biçimi alacaktır.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

Bu model serinin birinci farkının alındığını ifade etmektedir. Burada $\delta = p - 1$ 'dir ve $\delta = 0$ durumu söz konusu olduğunda seri durağan duruma gelmiş olacak ve bununla birlikte seri I (1) biçiminde ifade edilecektir. Çalışma kapsamında yapılan Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testlerinin sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 8. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi Sonuçları

ADF BİRİM KÖK TESTİ					
		DÜZEY		BİRİNCİ FARK	
	Değişkenler	ADF Test İstatistiği	Kritik Değer	ADF Test İstatistiği	Kritik Değer
SABİTLİ VE TRENSİZ	CİD	2.938987	-2.057314 (0.2624)	-2.941145*	-7.286708 (0.0000)
	GSYH	-3.020686	-0.382222 (0.8947)	-3.029970*	-3.880953 (0.0090)
	BD	-2.936942	-1.695513 (0.4258)	-2.938987*	-5.078205 (0.0002)
SABİTLİ VE TRENDLİ	CİD	-4.205004**	-3.904063 (0.0210)	-3.533083	-7.198540 (0.0000)
	GSYH	-3.644963	-3.299725 (0.0935)	-3.673616	-5.363964 (0.0020)
	BD	-3.526609	-1.713594 (0.7266)	-3.529758	-5.176302 (0.0008)
SABİTSİZ VE TRENSİZ	CİD	-1.949856	-0.970283 (0.2910)	-1.949856	-7.391910 (0.0000)
	GSYH	-1.959071	-0.078388 (0.6443)	-1.960171	-3.577131 (0.0012)
	BD	-1.949319	-1.318731 (0.1701)	-1.949609	-5.155704 (0.0000)

Not: * simgesi %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir. ** simgesi %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Parantez içindeki değerler ise olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 8'de değişkenlere ait genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlara göre CİD değişkenine ait sabitli ve trendli model haricindeki tüm değişkenlerin sabitli, sabitsiz ve trendsiz modellerde düzeydeki istatistik değerleri MacKinnon kritik değerlerinden mutlak değer

olarak küçük olduğundan ve olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olduğundan dolayı düzeyde durağan olmadığı tespit edilmiştir. CİD değişkenine ait sabitli ve trendli modelin olasılık değeri 0.01'den büyük olduğundan dolayı düzeyde durağan olmadığı yani birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple değişkenlerin birinci dereceden farkı alınmıştır. Fark alma işlemi sonucunda CİD, GSYH ve BD değişkenlerine ait istatistik değerlerinin MacKinnon Kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması ve olasılık değerlerinin 0.05'den küçük olması neticesinde sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz üç modelinde birinci mertebede durağan olduğu yani birim kök içermediği sonucuna ulaşılmıştır.

4.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi ve Sonuçları

Durağan olmayan serilerin durağanlığının sağlanabilmesi için serilerin birinci, ikinci, vd. düzeylerde farkları alınmakta ancak fark alma işlemi sırasında değişkenlerin geçmiş dönemlerde uğradığı kalıcı şokların etkisini yok etmekte ve bu şoklar haricinde dönemler arasında oluşabilecek uzun dönemli ilişkileri de ortadan kaldırmaktadır. Buna bağlı olarak durağanlığı sağlanmış seriler arasında oluşacak regresyon uzun döneme ait tüm bilginin yok olmasından dolayı uzun dönem denge ilişkisi oluşamayacaktır. Eşbütünleşme analizi de değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmasalar bile bu değişkenlere ait serilerin durağan bir birleşiminin olabileceğini ve eğer böyle bir birleşim var ise belirlenebileceğini ortaya koymaktadır.

Literatürde birçok eşbütünleşme testi bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılacak Johansen yaklaşımı, ikiden fazla değişken arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit edebilmek için modelde kullanılan değişkenlerin aynı mertebeden durağan olmalarına gerek olmamaktadır. Johansen, değişkenler arasında oluşabilecek her türlü eşbütünleşme ilişkilerinin analiz edilmesini sağlayan bir yöntem geliştirerek bunlarla ilgili istatistiksel testleri de ortaya çıkarmıştır. Johansen eşbütünleşme yöntemi değişkenlerin I(1) ve I(0) olması varsayımına dayandığından öncelikle serilerin eşbütünleşme dereceleri belirlenmekte ve bu yöntem 1'den fazla uzun dönemli ilişki farklı bir ifadeyle eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koyabilmek için En Çok Benzerlik yöntemi kullanılmaktadır.

Johansen eşbütünleşme yaklaşımında iki adet test bulunmaktadır.

- Trace Test : $\lambda_{trace} = -T \cdot \sum_{i=1}^n \ln(1 - \lambda_i)$.

Trace testinin hipotezleri şu şekilde ifade edilmektedir: $H_0 = r \leq r_0$ ve $H_1 = r \geq r_0 + 1$

- Maximum Test : $\lambda_{tmax} = -T \cdot \ln(1 - \lambda_{r+i})$.

Maximum testinin hipotezleri şu şekilde ifade edilebilir: $H_0: r = r_0$ ve $H_1: r = r_0 + 1$

Johansen Eşbütünleşme analizi şu sıralama ile yapılmaktadır:

1. Öncelikle model için optimal gecikme uzunluğu belirlenir.
2. Modele dahil edilen değişkenler ile VAR modeli kurulur ve kalıntı vektörü (Rot) oluşturulur.
3. VAR modelinden kalıntı vektörü (Rkt) oluşturulur.
4. Kalıntı vektörlerinden yararlanılarak özdeğer ve özvektörler bulunarak trace ve maximum test istatistikleri elde edilir.
5. Elde edilen bu test istatistikleri Johansen tablo değeri ile kıyaslanır. Maximum özdeğer istatistik değerinin ve trace test istatistik değeri Johansen tablo değerinden büyük ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğuna, istatistik değerlerinin Johansen tablo değerinden küçük ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığına karar verilir.

Tablo 9. Optimal Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-600.6136	NA	1.41e+18	50.30113	50.44839	50.34020
1	-499.0264	169.3120	6.33e+14	42.58554	43.17456*	42.74181
2	-494.5790	6.300480	9.65e+14	42.96492	43.99572	43.23839
3	-475.7864	21.92475*	4.76e+14*	42.14887*	43.62143	42.53954*

Uygun Gecikme Uzunluğu (*)

Tablomuzda beş bilgi kriteri yer almaktadır:

- LR: Likelihood Ratio Test İstatistiği
- FPE: Son Tahmin Hata Kriteri
- AIC: Akaike Bilgi Kriteri
- SC: Schwarz Bilgi Kriteri
- HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Gecikme uzunluğu tablosu incelediğinde * simgesinin bulunduğu bilgi kriterlerindeki optimal gecikme uzunluğu sayısını göstermektedir. Farklı bir ifadeyle kullanılan bu bilgi kriterlerini minimum yapan değer gecikme uzunluğudur. Bu çalışmada kullanılacak gecikme uzunluğu LR, FPE, AIC, HQ bilgi kriterlerine göre üç olarak belirlenmiştir.

Tablo 10. Johansen Eşbütünlük Analizi Sonuçları

UNRESTRICTED COINTEGRATION RANK TEST (TRACE)				
Hypothesized No. Of CE (s)	Özdeğer	İz İstatistik	0.05 Kritik Değer	Prob.**
Hiç	0.433264	20.99242	29.79707	0.3581
En fazla 1	0.286519	7.931586	15.49471	0.4727
En fazla 2	0.007226	0.166805	3.841466	0.6830

UNRESTRICTED COINTEGRATION RANK TEST (MAXIMUM EIGENVALUE)				
Hypothesized No. Of CE (s)	Özdeğer	Max-Eigen Statistic	0.05 Kritik Değer	Prob.**
Hiç	0.433264	13.06084	21.13162	0.4466
En fazla 1	0.286519	7.764781	14.26460	0.4031
En fazla 2	0.007226	0.166805	3.841466	0.6830

** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-değerleri

Johansen Testi sonuçlarını gösteren tablo 10 incelendiğinde hem trace istatistiği (20.99) hemde maximum özdeğer istatistiği (13.06), 0.05 tablo kritik değerinden küçük çıktığından dolayı $r = 0$ hipotezi reddedilemez. Yani cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasında eşbütünlük ilişkisi bulunmamaktadır. Farklı bir ifadeyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.3. Toda- Yamamoto Nedensellik Analizi ve Sonuçları

Zaman serileri arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde geleneksel yöntem 1969 yılında Granger tarafından geliştirilen Engle-Granger nedensellik analizidir. Granger nedensellik analizi iki değişken arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını eğer aralarında ilişki varsa bu ilişkinin yönünü tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Granger nedensellik testinde değişkenlere ait serilerin durağan olması gerekmektedir. Serilerin durağan duruma gelebilmesi için yapılan fark alma işlemi sırasında serilerde bilgi kaybı ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu bilgi kaybı Toda ve Yamamoto tarafından geliştirilen nedensellik testinde ortadan kalkmaktadır. Değişkenlere ait seriler hangi seviyeden durağan oldukları önemli değildir. Seriler seviye değerleri ile analize dahil edilmektedir. Toda ve Yamamoto 'ya

ait nedensellik analizi düzeltilmiş VAR modeline dayanmaktadır. Bu yöntemle göre serilerin kaçınıcı dereceden durağan oldukları, seriler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisinin olması durumu bu nedensellik analizinin geçerliliğine etki etmemektedir. Toda-Yamamoto nedensellik testinde serilerin durağan olmadıkları durumlarıyla bile serilerin düzey değerleri kullanılarak tahmin edilen VAR modelinin tahmininin yapılabileceğini ve Wald testinin uygulanabileceğini ortaya koymaktadır.

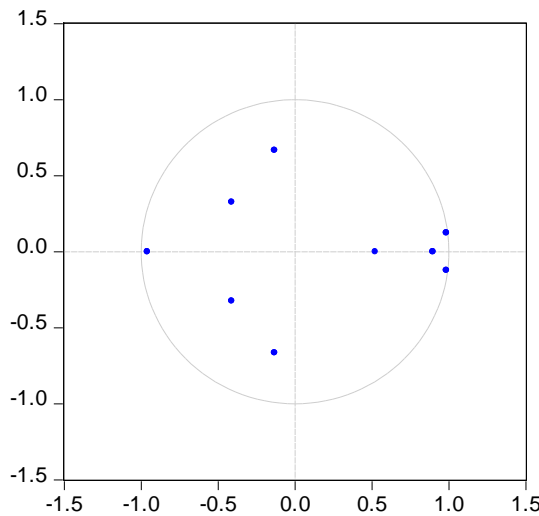
Toda-Yamamoto nedensellik analizi iki aşamada gerçekleşmektedir.

- Değişkenlerin max. bütünlüşme derecesi (d) ve gecikme uzunluğu (k) belirlenir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde LR, FPE, AIC, SC, HQ bilgi kriterli kullanılmaktadır. VAR(k) modeli ve maximum bütünlüşme derecesi tespit edildiğinde, k+d_{max}. seviyesinde VAR tahmini yapılır.
- İlk k VAR katsayısına nedensellik analizi yapabilmek için Wald testi uygulanır.

Toda-Yamamoto yöntemi kapsamında nedensellik ilişkisinin araştırılacağı ve analizde değişkenlerin düzey değerlerinin yer aldığı cari işlemler dengesi (CİD), ekonomik büyüme (GSYH) ve bütçe dengesi (BD) denklemleri şu şekilde gösterilmektedir.

Tablo 11. Toda-Yamamoto Nedensellik İlişkisinin Araştırılacağı Denklemler

$CİD_t = \gamma_1 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1,i} CİD_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{2,i} CİD_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{1,i} GSYH_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{2,i} GSYH_{t-i} + \epsilon_{1t}$
$CİD_t = \gamma_2 + \sum_{i=1}^k \alpha_{3,i} CİD_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{k+d_{max}} \alpha_{4,i} CİD_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{3,i} BD_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{4,i} BD_{t-i} + \epsilon_{2t}$
$GSYH_t = \gamma_3 + \sum_{i=1}^k \alpha_{5,i} GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{6,i} GSYH_{t-i} + \sum_{j=m+1}^k \beta_{5,i} CİD_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{6,i} CİD_{t-j} + \epsilon_{3t}$
$GSYH_t = \gamma_4 + \sum_{i=1}^k \alpha_{7,i} GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{8,i} GSYH_{t-i} + \sum_{j=m+1}^k \beta_{7,i} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{8,i} BD_{t-j} + \epsilon_{4t}$
$BD_t = \gamma_5 + \sum_{i=1}^k \alpha_{9,i} BD_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{10,i} BD_{t-i} + \sum_{j=m+1}^k \beta_{9,i} CİD_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{10,i} CİD_{t-j} + \epsilon_{5t}$
$BD_t = \gamma_6 + \sum_{i=1}^k \alpha_{11,i} BD_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{12,i} BD_{t-i} + \sum_{j=m+1}^k \beta_{11,i} GSYH_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{k+d_{max}} \beta_{12,i} GSYH_{t-j} + \epsilon_{6t}$

Grafik 5. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

VAR modelinin istikrarının sağlanması için AR karakteristik polinomunun ters köklerinin 1'den küçük bir değere sahip olması yani tüm ters köklerin birim çember içerisinde yer alması gerekmektedir. Analizde kullanılan serilerin durağan olduğunu ve istikrar koşulunu sağladığını söyleyebiliriz.

Otokorelasyon LM testi hipotezleri şu şekilde gösterilebilir:

- H_0 : Otokorelasyon Yoktur
- H_1 : Otokorelasyon Vardır

Gecikme uzunluğuna ait olasılık değerlerinin 0.05'den büyük olması durumunda serilerde otokorelasyon sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Otokorelasyon olmadığı durumlarda H_0 hipotezi, otokorelasyon olan durumlarda H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 12. Otokorelasyon Sonuçları

Gecikme Uzunluğu	LRE* stat	Df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	7.390549	9	0.5965	0.821821	(9, 22.1)	0.6028
2	9.653977	9	0.3792	1.124882	(9, 22.1)	0.3869
3	7.860190	9	0.5483	0.882516	(9, 22.1)	0.5551
4	6.244701	9	0.7152	0.678333	(9, 22.1)	0.7201

Not: Otokorelasyon testinde H_0 hipotezi "Otokorelasyon yoktur" ve H_1 hipotezi "Otokorelasyon vardır" şeklindedir.

Tablo 12'deki sonuçlara göre olasılık değerleri 0.05'ten büyük olduğundan serilerde otokorelasyon sorunu olduğunu belirten H_1 reddedilir ve H_0 hipotezi kabul edilerek otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani tahmin edilen modelde hata terimleri arasında sistematik bir ilişki olmadığı ve kurulan modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 13. White Değişen Varyans ve Normallik Testi Sonuçları

Değişen Varyans Sonuçları			
Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri	
114.7849	108	0.3094	
Normallik Testi Sonuçları			
Component	Jarque-Bera	Df	Prob.
1	0.146407	2	0.9294
2	0.295687	2	0.8626
3	2.993992	2	0.2238
Joint	3.436086	6	0.7525

Not: Değişen varyans testinde H_0 hipotezi "Değişen varyans yoktur" şeklindedir.

White değişen varyans istatistiği yani Ki-kare değeri 114.7849 ve olasılık değeri 0.3094 olarak hesaplanmıştır. Olasılık değerinin 0.05'ten büyük olmasından dolayı H_1 hipotezi kabul edilmekte yani modelde değişen varyans sorunu olmadığı, modelin sabit varyansa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Normallik testi sonuçlarını incelediğimizde Jarque-Bera istatistik değeri 3.43 ve olasılık değeri 0.7525 olarak hesaplanmıştır. Buna göre Jarque-Bera olasılık değeri 0.05'ten büyük olduğundan modelde normallik varsayımının geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 14. Toda-Yamamoto Nedensellik Sonuçları

Ekonomik Büyümeden Cari İşlemler Dengesine Doğru Nedensellik İlişkisi (GSYH→CİD)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	Df	Probability
Chi-square	11.90290	4	0.0181
Ekonomik Büyümeden Bütçe Dengesine Doğru Nedensellik İlişkisi (GSYH→BD)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	Df	Probability
Chi-square	30.43131	4	0.0000
Cari İşlemler Dengesinden Ekonomik Büyümeye Doğru Nedensellik İlişkisi (CİD→GSYH)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	Df	Probability
Chi-square	17.08918	4	0.0019
Cari İşlemler Dengesinden Bütçe Dengesine Doğru Nedensellik İlişkisi (CİD→BD)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	Df	Probability
Chi-square	5.094770	4	0.2777
Bütçe Dengesinden Cari İşlemler Dengesine Doğru Nedensellik İlişkisi (BD→CİD)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	Df	Probability
Chi-square	6.562347	4	0.1609
Bütçe Dengesinden Ekonomik Büyümeye Doğru Nedensellik İlişkisi (BD→GSYH)			
Wald Testi Sonuçları			
Test Statistic	Value	Df	Probability
Chi-square	24.45209	4	0.0001

Tablo 14’de Toda-Yamamoto nedensellik testinden elde edilen bulgular yer almaktadır. Ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru bir nedensellik ilişkisinin var olup olmadığını incelemek için yapılan analiz sonucunda olasılık değeri (0.0181) < 0.05 olduğu için H0 hipotezi reddedilir ve bu da ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu kabul edilir. Cari işlemler dengesinde ekonomik büyüme doğru bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını sınamak amacıyla yapılan analiz sonucunda elde edilen olasılık değeri (0.0019) < 0.05 olarak bulunduğu için H0 hipotezi reddedilmekte, cari işlemler dengesinde ekonomik büyüme doğru nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumda ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Yani cari işlemler dengesi ekonomik büyüme üzerinde etkili iken, ekonomik büyümede cari işlemler dengesi üzerinde etkilidir. Bu durum çalışmanın benzerlerinden farklılığı ve literatüre katkısı olması yönünden bazı çalışmalarla (Telatar ve Terzi, Debelle ve Faruqee, Yılmaz vd.) farklılık göstermektedir. Bunun nedeni bu çalışmalarda ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bütçe dengesinde ekonomik büyüme doğru bir nedensellik ilişkisinin var olup olmadığını incelemek için yapılan analiz sonucunda olasılık değeri (0.0001) < 0.05 olduğundan dolayı bütçe dengesinde ekonomik büyüme doğru nedensellik ilişkisinin varlığını kabul eden H1 hipotezi kabul edilir. Ekonomik büyümeden bütçe dengesine doğru bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını sınamak amacıyla yapılan analiz neticesinde elde edilen olasılık değeri (0.0000) < 0.05 olarak bulunmuş ve H1 hipotezi yani ekonomik büyümeden bütçe dengesine doğru nedensellik ilişkisi olduğu kabul edilmiştir. Bu durumda ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak kamu harcamalarındaki bir artışın ekonomik büyümeyi tetiklediğini savunan Keynes Yasası, diğer yandan da kamu harcamalarında meydana gelen artışların ekonomik

büyümenin bir sonucu olarak değerlendiren Wagner Yasası görüşlerinin, her ikisinin de geçerli olduğu ampirik olarak elde edilmiştir.

Ayrıca bütçe dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki nedensellik analizi neticesinde aralarında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Çünkü bütçe dengesinden cari işlemler dengesine doğru yapılan analizde olasılık değeri (0.1609) ve cari işlemler dengesinden bütçe dengesine doğru yapılan analizde olasılık değeri (0.2777) her iki durumda da 0.05'ten büyük bulunmuştur. Cari işlemler dengesi ve bütçe dengesinin birbiri üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. Sonuç

Cari işlemler dengesi bir ülkenin makro ekonomik performansına ilişkin temel göstergeler arasında yer almaktadır. Bir ülkenin cari işlemler hesabında meydana gelen değişimlerin o ülkenin ekonomisinin yönü hakkında belirleyici olarak ele alınmaktadır. Türkiye'nin başlıca ekonomik sorunlarından birisi de yıllardır devam eden cari işlem açıklarıdır. Türkiye'de ara malı üretiminin yapılamamasından dolayı ithalata dayalı üretim gerçekleşmektedir. Üretimde ithalata bağımlılık beraberinde cari işlem açığı problemini getirmektedir.

İthalatın ihracattan daha fazla artmasına bağlı olarak yaşanan dış ticaret açıkları Türkiye ekonomisinde cari işlem açıklarına neden olmaktadır. Türkiye'de cari işlem açıklarının arttığı dönemlerde ekonomik büyüme oranlarının da arttığı görülmektedir. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde iktisat literatüründe cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme ilişkisi sıkça tartışılmaya ve araştırılmaya başlamıştır.

Ürettiğinden fazla tüketen ya da yatırım oranlarının yurtiçi tasarruf oranlarından fazla olduğu ülkelerde cari açık sorunuyla karşılaşmaktadır. Cari işlem açığı yaşanan ülkelerdeki asıl problem bu cari açıkların nasıl finanse edileceğidir. Eğer cari açıkların finansmanında kısa vadeli sermaye hareketleri kullanılıyor ise bu durumda kısa vadeli dış borç artacaktır. Ancak cari açıkların finansmanında doğrudan yatırımlar kullanılması durumunda daha az sorunla karşılaşmaktadır. Ayrıca cari açık problemi yaşayan ülkelerin cari açığı sürdürülebilir konuma getirmesi durumunda bu sorunun ortadan kalkabileceği düşünülmektedir.

1980 sonrası dönemde Türkiye'de cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada 1981-2021 dönemini ele alan yıllık veriler kullanılmıştır. Cari işlemler dengesi (GSYH yüzdesi), gayri safi yurtiçi hasıla (cari fiyatlar, ulusal para birimi) ve bütçe dengesi (GSYH oranı) değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmada zaman serisi verileri kullanıldığından dolayı ilk önce Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testleriyle değişkenlerin durağan olup olmadıkları araştırılmıştır. Yapılan ADF birim kök testlerinde cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi değişkenlerinin sabitli, sabitli-trendli, sabitsiz-trendsiz üç modelde de düzey değerlerinde durağan olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum sonucunda değişkenlere fark alma işlemi uygulanmış, her iki değişkeninde ADF birim kök testlerinde sabitli, sabitli-trendli, sabitsiz-trendsiz üç modelde de birinci farkta durağan olduğu yani değişkenlerin I (1) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler düzey değerlerinde durağan olmadıklarından dolayı değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini anlayabilmek için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan analizde cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak da cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını belirleyebilmek için Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır. Yapılan nedensellik testi sonucunda ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra cari işlemler dengesi ve bütçe dengesi arasında herhangi bir nedensellikten ilişkisinden söz edilememektedir.

1981-2021 döneminde cari işlemler dengesi, ekonomik büyüme ve bütçe dengesi ilişkisinin incelendiği bu çalışmada iktisat literatüründe bulunan Şit ve Alancioğlu (2016), Şahin (2015), Turan vd. (2016) çalışmalarında elde edilen sonuçlar ile paralel sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular literatürdeki çalışmalara uygun olarak ekonomistler tarafından son dönemlerde sıkça dile getirilen Türkiye ekonomisinin cari açığa dayalı büyüdüğü görüşünü destekler niteliktedir. Büyüme oranındaki artışlar cari açığın artmasına yol açmaktadır. Cari işlemler açığı ile büyüme arasındaki ilişkinin ana kaynağı, milli gelir seviyelerinde meydana gelen artışların iç talepte meydana getirdiği yükselmelerdir. Buna göre iç talepte meydana gelen yükselmeler, ithalatı artırmakta, buna bağlı olarak dış ticaret dengesinde yaşanan bozulmalar da cari açığa sebebiyet vermektedirler. Cari açığın büyümesini kontrol altına alabilmek ve sürdürülebilir cari açığa ulaşabilmek için ülkemizde tasarrufların artırılması, üretime ve ihracata dayalı bir ekonomik modelinin fiilen hayata geçirilmesine yönelik çalışmalara başlanması önem taşımaktadır.

Gelişmekte olan birçok ülke gibi Türkiye’de de cari işlem açığı sorununun tamamen ortadan kalkması mümkün olamayacağından dolayı cari işlem açıklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması daha iyi olabilir ve ithalata bağımlılığın azaltılması için yapılan çalışmalarda bu sorunu ortadan kaldırmaya bile sürdürülebilirliği yönünde etkili olacaktır.

Literatür incelediğinde bazı iktisatçılara göre bir ülkenin ekonomik büyüme göstermesi için kesinlikle cari işlem açığı vermesi gerekmektedir; çünkü bu görüşü savunan iktisatçılara göre cari işlemler açığı ekonomik büyümeden dolayı yaşanan talep artışına bağlıdır. Diğer bir görüşü savunan iktisatçılara göre ekonomik büyüme, cari işlem açıklarını artırmakta ve bu da ülke ekonomisinde büyük sorunlara yol açmaktadır. Çünkü daha önce de değinildiği gibi iç talepte yaşanan artışlar neticesinde ithalat artacak, bu durumda dış ticarete dengesizliklere yol açarak cari işlem açıklarını artıracaktır. Türkiye ekonomisinin yerli üretimi yetersiz olduğundan ve ucuz olmadığından dolayı Türkiye’de iç ve dış talebi karşılayabilmek için ithalata yönelmek zorunda kalınmakta ve bu durum dış ticaret ve cari işlem açıklarının ekonomik büyüme ile ilişkisinin sürekli hale gelmesine sebebiyet vermektedir. Türkiye’nin cari işlemler açığı ve dış ticaret açığı vermesinde; ara malı, hammadde ve enerji ithalatı büyük rol üstlenmektedir. Çünkü bu kalemlerin ithal edilmesi yatırım ve üretim miktarlarında artışa neden olacak, bu durumda ekonomik büyümede de artış meydana gelecektir. Türkiye ekonomisinin daralma yaşadığı dönemlerde cari işlem fazlası verdiği görülmektedir. Ayrıca yaşanan ekonomik büyümeyi finanse edebilmek için yeterli yurtiçi tasarruf oranlarının olmaması sonucunda dış kaynaklara ihtiyaç duyulmakta ve dış kaynaklara duyulan ihtiyaç dış ticaret dengesinde açıklara neden olmaktadır. Bunları yanı sıra Türkiye’de yurtiçi tasarruf oranlarının artırılması; cari işlemlerde yaşanan fazla, düşük cari işlem açıkları ile cari açıkların sürdürülebilirliğinin sağlanmasıyla yüksek büyüme oranları yaşanabilecektir. Bakıldığında ekonomik büyümede yaşanan artış ülke ekonomisi için olumlu bir durum gibi görünüyorsa bile, uzun dönemde cari işlem açıklarının artmasının ekonomik büyümede artışa sebep olması ülke ekonomisinde risk teşkil edebilir. Çünkü cari işlem açıkları ülke için ekonomik kriz ortamı hazırlayabilmekte ve bu durumun yaşanmaması adına cari işlem açıklarına dayalı ekonomik büyüme politikasının değiştirilmesi ülke ekonomisinde olumlu etkilere neden olacaktır. Cari işlem açıklarına dayalı büyüme yerine kısmi ithal ikamesi uygulanabilir. Çünkü bu politikanın uygulanması Türkiye’nin rekabet edebilirliğinin fazla olduğu sektörlerde daha iyi konuma gelmesine yol açacaktır.

Yapılan analizler neticesinde, günümüzde yaşanan ve gelecekte yaşanabilecek sorunlar ele alındığında konuyla ilgili öneriler sunulması çalışmanın literatüre sağlayacağı katkılar yönünden de faydalı olacaktır.

Türkiye’de ekonomik büyümede stabilizasyonun sağlanması durumunda kalkınmanın ekonomik büyümeyi desteklemesi ile birlikte cari işlemler dengesi ve bütçe açıklarının azaltılabilmesi için piyasayı kavraması adına teşvik ve takip sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Katma değerli ürün üretimi, verimlilik artışı, maliyet minimizasyonu sağlamaya yönelik yeni rekabet stratejisi uygulanmalıdır. Ulusal envanteri çıkarılan ürünler sınıflandırılarak uluslararası piyasada rekabet edebilecek kalitede ve teknolojiye uygun şekilde bilgi ve sermaye yoğunluklu ürün haline getirilmelidir.

Ekonomide üretilen ürün arzının kalitesi, uluslararası standartlara uygunluğu ve miktarsal sürekliliğinin yanı sıra, yurt içi ve yurtdışı fiyatlarının istikrarlı seyrinin takibi bu aşamada önem kazanmaktadır. Bu

hususlar dikkate alındığında ürün piyasalarında düzenli ve sistematik bir izleme kontrol ve denetim mekanizmasının olması zorunlu kılmaktadır.

Etkin üretim yapılması, üretimin ithalata bağımlılığın azaltılması ve böylece dış ticaret ve bütçe açıklarını azaltmak için yapısal reformlara ağırlık verilmeli ve belli bir disiplin dahilinde ekonomik veriler ve birimler analiz ve takip edilmelidir.

Üretimde kullanılan girdilerin ithalat içindeki payı yüksek olduğundan enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasına yönelik önlemler alınmalıdır (Güneş ve rüzgâr enerjisi vb.)

Uygulanacak vergi politikaları büyüme ve istihdamın desteklenmesine, ekonomide kayıt dışılığın azaltılmasına ve daha basit, adil ve geniş tabanlı bir sistemin kurulmasına olanak tanımalıdır.

Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan temel etken ülkenin milli gelirinin yükselmesinde; tüketim artışının ve iç talepte yaşanan artışların büyük rol üstlenmesidir. İthalatın artmasına neden olan hane halkı harcamalarında gerçekleşen artışlar ve dış ticarete yaşanan dengesizlikler cari işlem açıklarına neden olmaktadır. Bu durumda tasarrufların artırılması gerekmekte ve bunun yapılması durumunda oluşan cari işlem açıkları önlenecek veya cari işlem açıkları sürdürülebilir duruma gelecektir.

Kaynakça

- Akbaş, Y. E., Lebe, F., & Uluyol, O. (2014). Analyzing the relationship among the GDP - current account deficit and short term capital flows: The case of emerging markets. *Yönetim ve Ekonomi*, 21(2), 293-303.
- Barak, D. (2013). *1980'den sonra Türkiye'de cari açık problemi ve sürdürülebilirliği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Çiftçi, N. (2016). Türkiye'de cari açık, reel döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler: Eş bütünleşme analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 129-142.
- Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2004). *Ekonomi politikası: Teori ve Türkiye uygulaması*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erbaykal, E. (2007). Türkiye'de ekonomik büyüme ve döviz kuru cari açık üzerinde etkili midir? Bir nedensellik analizi. *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 81-88.
- Ercan, H., & Küçüköğlü, M. (2020). Ekonomik büyüme, cari açık ve bütçe açığı ilişkisi. *Sakarya İktisat Dergisi*, (100. Yıl Milli Egemenlik Özel Sayısı), 52-65 .
- Göçer, İ., & Gerede, C. (2016). Cari Açık-Ekonomik Büyüme-Enflasyon ve İşsizlik Açmazında Türkiye: Yeni nesil bir ekonometrik analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(Özel Sayı), 35-46.
- Hepaktan, E., & Çınar, S. (2012). OECD ülkelerinde büyüme-cari işlemler dengesi ilişkisi: Panel veri analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 43-57.
- Özmen, M. F. (2019). *Cari Açık-Bütçe Açığı-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Örneği*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Polat, G. (2008). *Cari işlemler açığının sürdürülebilirliği ve Türkiye üzerine bir uygulama*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sağlam, Y., & Sönmez, F. E. (2019). Cari açık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Visegrad dörtlüsü örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 35-40.
- Sarıtaş, H., Genç, A., & Avcı, T. (2018). Türkiye'de enerji ithalatı, cari açık ve büyüme ilişkisi: VAR ve Granger nedensellik analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 181-200.

- Şahin, D. (2015). İkiz açık hipotezinin geçerliliği: Türkiye örneği (1995-2013). *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(1), 49-59 .
- Şit, M., & Alancioğlu, E. (2016). Türkiye’de cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Var analizi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 3(5), 5-23.
- Tarı, R. (2015). *Ekonometri* (On birinci Baskı). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- TCMB-EVDS. (2022). Ödemeler dengesi analitik sunum (6. el kitabı). https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/DataGroupLink/9/bie_odana6/tr
- Telatar, O. M., & Terzi, H. (2009). Türkiye'de ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 119-134.
- Turan Z., Berkman A. N., & Akyıldız, A. (2016). Sosyo-Ekonomik ve Politik Sorunlar Çerçevesinde bütçe açıkları ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği (2006: Q1-2015:Q3). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(27), 32-45.
- Yalçınkaya, Ö., & Temelli, F. (2014). Ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki: BRICS ve MINT (1992-2013). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(19), 201-224.
- WEO. (2021). *World Economic Outlook Database. Nisan 2021*. Erişim Adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October>
- WEO. (2022). *World Economic Outlook Database. Nisan 2022*. Erişim Adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2022/April>
- Yıldız, F. (2019). Türkiye ekonomisinde dış borç, ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi ilişkisinin analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3416-3438.
- Yiğit, H. (2018). *Türkiye’de cari işlemler açığı sorunu: Nedenleri, ekonomiye etkileri ve çözüm önerileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Business, Economics and Management Research Journal'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Bu çalışma etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50

2. yazar katkı oranı: %50